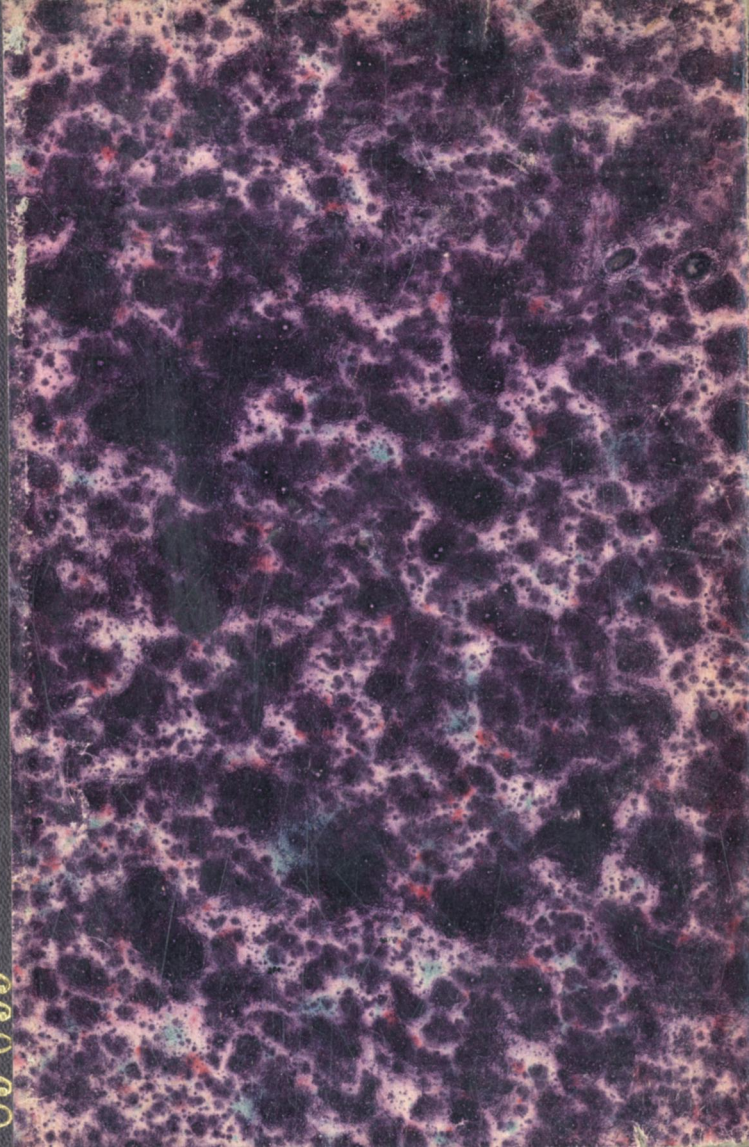

89-093

2006
July

СОЛДАТСКІЙ РОЗРУХЪ

[БУВАЛЬЩИНА]

Написавъ

ВОЛОДИМИРЪ ЛЕВЕНКО

Передрукъ зъ „Дѣла“

89 093

У ЛЬВОВѢ 1891.

Зъ друкарнѣ товариства имени Шевченка
подо̄ зарядомъ К. Беднарского.

8(с)у.": 1917-3

и 32140

1р 10к

1
И-112252

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
■ ■ 112252

800 97

Зимньою добы у невеличкѣй людськѣй кух-
ни економіи пана Н., доки збирали ся люде
до вечерѣ та чекали, поки куховарка, пораю-
чись коло печи, зварила вечерю, вони частень-
ко бавили ся такими-сякими балачками. Разъ
мѣжь такими розмовами прикащикъ Тарасъ
Потурнакъ, згадуючи про давнї часы, коли
годѣвъ десять назадъ вѣнъ бувъ ще москалемъ,
оповѣдавъ такій цѣкавый випадокъ.

I.

У нашому ескадронѣ бувъ командиръ
клятый та прицуцуватый: абы-бъ тѣльки пѣй-
мавъ кого, то вже вычухрае на всѣ боки, та
й пѣдъ очима пѣдведе, — ще хочь-бы зъ-
рѣдка, такъ байдуже-бъ, а то-жь уѣдливый,
нестотно гедзь, — и не вѣдчепишь ся! А й
самъ не митець якїй: мабутъ зъ усїма муштры
тѣльки й знавъ гараздъ, що на гавпвахту та
на часы, — а якъ балакае зъ тобою, то й
видко, що ты йому не красчїй за собаку. Такъ,
якъ зъ собаками й поводивъ ся, якъ собакъ
и годувавъ, — собѣ зъ харчовыхъ усѣ грошѣ
кравъ, а намъ було помышъ, — жалуваня, —
яке воно тамъ москалямъ жалуванье! — нѣ-
коли мы й не бачили.

Отожь разъ приславъ либонь хтось звѣстку полковникови, — поѣшла чутка: начальство ѣде! Зѣбрали офіцеры своихъ хлопцѣвъ.

— Покажѣть — просять — себе молодцами, щобъ и вамъ и намъ сорому не було! А вже якъ буде гараздъ, такъ мы вамъ на могоричь...

Нашъ не такъ, — тѣльки выѣхавъ напередъ та якъ гуковѣ:

— Глядѣть вы менѣ! а то й мѣсяца живого не покину!

Ну, нѣчого, розѣйшлись. Тамъ двѣвъ два чи й три перейшло, — приѣздить генераль. Зѣбрались на смотрѣ. Тѣ другі перехилили вже по чарцѣ та й думка така, що ось ще могоричь буде, а намъ — дуля.

Воно, конче, москалямъ не дѣло, служи ти треба однаково, та тѣльки зъ серця чоловікъ не буде проворнымъ, а де вже тымъ веселошамъ взятсь, коли такій чортъ — командиръ передъ очима крутить ся. Отъ и вышло погано: гѣршь за всѣхъ нашъ ескадронъ смотрѣ вѣдбувъ.

Нагорѣло либонь командирови, — другого дня, тѣльки выскочивъ передъ ескадронъ, заразъ у крикъ, ажъ сліна йому котить ся.

— Я вамъ покажу! я вамъ дамъ!.. Вамъ не службы, вамъ могоричьвъ треба!.. Вы безъ могоричьвъ, такі та сякі, й дѣла не знате... Мало васъ бито!

[Тю, навѣженный! Не бачили-бъ то твого могорича поганого!]

А вѣнъ одно репетуе, коня на всѣ боки

сѣпае та крутить, то до одного пѣдскочить, то до другого, та немовъ трохи у вѣчи не вскочить, та все лаеъ ся, все лаеъ ся. Слухали мы, слухали, — тѣльки, якъ на лихо, чи йому причуло ся, чи й справдѣ, зъ-заду хтось зашопотѣвъ. Вѣнъ ще дужче розбйшовъ ся: вскочивъ у середину та, кого попало, у зубы!... одного, другого, третього... ледви втомивъ ся. Такъ безъ муштры, а хто — то й безъ зубѣвъ, и розбйшлись. Нѣчого, йдемо, кожного зло бере. А тутъ по дорозѣ разъ-уразъ стрѣчаемо чужй ескадроны, — тежъ були на муштрѣ, але йдуть весело, переднй пѣснѣ затинають. Кожене, збувши ся найстаршого начальства, почуваетъ себе весело та жваво... А мы-жь то, мы!... що-жь намъ дѣветъ ся? Мы нѣчого, йдемо собѣ, якъ воды у ротъ набравши, — не дуже, мовлявъ, и весело буде пѣсля такой ласки.

Увѣйшли въ казармы. И вчора, и сьогондя, та вже, хвалити Бога, себѣльки годъ мешкали мы тутъ, — не дуже чистѣ та вбранй горницѣ, а здавалось: нѣчого, инодѣ зазнали у ихъ и веселыхъ годянѣ. Але сьогондя кожный увѣйшовъ у казарму не зъ легкимъ духомъ, кожного давила вѣв неохайнѣсть, кожного дратувала немануча потреба сидѣти тутъ, почувати поручъ себе когось чужого, може й найкрасчого товариша, — але що до того?... Самому, самому перебути свое лихо, хочъ на хвилину вѣльно выляти накипѣлу ганебу, тѣльки вѣтрамъ та чистому небу показати свое розбѣрване зневагою серце. Навѣтъ сама думка про те, що мы мовъ та отара загнанй

у казармы... Якъ?! — у тî самî казармы, котрî кожною плямою своихъ стѣнъ, кожною цеглою покладеною у ихъ товстî муры нагадують про нашу неволю, — котрî й збудованî либонь длятого, абы позгонити насъ сюды зъ усього свѣту та вѣдѣравши вѣдъ родины, вѣдъ коханои дѣвчины, вѣдъ власнои працѣ, вѣдѣбрати останню волю — не знати для чо-го, для комуся, не намъ, знаемои меты кинути на посмѣхъ якомуся ледащови!.. Хто вѣнъ, де взявсь, зъ якои речи, зъ якого права вѣнъ ковертае нами?! .

Такî невеселî думки посѣли нашî головы. Кругъ бѣдного сердца неначе обмоталась чорна гадюка и ссе зъ його кровь, краплинами выдавлюючи вѣ зъ раны... Такъ нудно, такъ важко бѣдному сердцеву, здасть ся, все-бъ зробивъ, щобъ вызволити себе, — такъ ба! робити нѣчого, та й силы нема... У грудяхъ якъ въ порожньому, старому, покинутому льоху, дихати нѣчимъ... Усѣ ховались одинъ одного, кожне стерегло ся, щобъ и не глянути на другого. Де-хто полягали на свои кровати, вѣдвернувшись до стѣны, — бияя кого не було стѣны, повтыкались у засмальцьованî подушки, щобъ и не бачити свѣта Божого. По хатѣ не чути було нѣчиен розмовы, важна та смутна тиша налягла кругомъ, тѣльки подекуды чутно було зарипитъ розхитане лѣшко або грюкне хтось, повертаючись, ногою чи рукою по дошкахъ кровати, и самый гуркѣтъ той неначе выявлюе роздратоване сердце...

Де-хто вештавъ ся по хатѣ, шукаючи собѣ притулку... Дарма праця! скрѣзь погано, нѣде

не знайдешь спокоек, нѣде не збудешь ся чорнои нудьги. Лѣгъ на кровать. Якійсь чортъ не знайшовъ красчого мѣся, понакладавъ сюды шмата, нѣякъ и лягти черезъ його, — и летить до долу имъ самымъ попереду такъ обережно складене збѣжя!... Але хто влежить отутъ на сьому навѣсному лѣжку?... тутъ душище ще гѣрше... И той, щѣ мостивъ ся такъ довго, раптомъ схоплюеть ся и бѣжить, бѣжить, але жь куды бѣгти? Чотири проклятѣ стѣны — и все! По дорозѣ зачепивъ ся ще за тѣльки щѣ скинутый кожухъ, та зъ пересердя вылаявъ його... Выйшовъ на двѣрѣ, чи пѣдѣйшовъ до вѣкна, — якого ката вони тамъ радѣють зъ дуру? Не зацѣпить же оттому бесурови, щѣ не знать зъ чого й до чого спѣвае пѣсенъ.. гараздъ щѣ горлатый! И зновъ зрываеть ся бѣдолаха, и зновъ, почавши бѣгти, ступивши разъ чи два, стае та мовъ приборкана птаха ледви тягне ноги та товчеть ся, якъ Марко по пеклу, не знаходячи собѣ придулку. О Господи! А въ казармѣ душно та тихо, тѣльки й чути, щѣ инодѣ хтось грюкне ногою, або-жь черезъ яку гѣдину довгу, мовъ та осѣняя непроспана нѣчь на двѣрѣ, коли вѣтеръ гуде й нагнае дерева, дерева гнуть ся до долу, ривлять та стогнуть, а тонкѣ, гострѣ якъ нѣжь, холоднѣйшѣ леду дощовѣ краплины забившись пѣдъ свиту рѣжуть захожденене тѣло, — хтось вылаеть ся зле та тихо, инодѣ зъ якимъ выгукомъ, мовъ перехопленнымъ у горлѣ чнѣюсь мѣчною та дебелою рукою, або зѣтхне такъ важко та довго, щѣ

такъ и хотѣвъ бы задавити його, абы-бъ не чути тѣлько сього стогону.

А все-жь таки чимало було въ ескадронѣ й такихъ, котрѣ здавалось не дуже зворушили ся симъ дѣломъ, — звѣсно, люде не рѣвнѣ: не всякого доскулишь вѣдъ разу. Де хто вылаявъ ся та скинувши вкупѣ зъ лайкою вагу зъ сердца, захожувавъ ся билия своихъ справъ. Були й такѣ, котрымъ бачилось було вже й занадто байдуже. Такѣ збирали ся грати въ карты або заводили по-троху балачку, вѣдшукуючи собѣ веселон кумпанѣн, — але розмова ихня не дуже йшла на ладъ. Чи той смутокъ, щѣ обгорнувъ однихъ, переходивъ и на другихъ, чи, якъ заведено, веселе слово зупнялось передъ чужимъ лихомъ, а зѣрвавши ся зъ языка, самому казавшому здавалось не до речи, — чи имъ було соромно товариства, — не знаю... тѣльки одинъ по одному почали такѣ виходити зъ хаты, тихенько ступаючи, неначе за якимъ дѣломъ, ховаючи передъ ивними справжнѣ думки свои, — або полягали спати, помѣркувавши собѣ, щѣ красче имъ переспати сумну годину, а тодѣ вже свое нагуляти, коли, мовлявъ, выяснитъ ся. Але-жь такъ имъ и не довелось спати, бо стало ся таке, чого нѣхто не сподѣвавъ ся, не впадало нѣкому й на думку.

Бувъ у насъ одинъ ще зовсѣмъ молоденькѣй москаликъ, зъ новобранцѣвъ, и чи його вже такъ зачепило, чи вѣнъ такѣй кволый собѣ зъ-роду, — тѣльки лежавъ вѣнъ, лежавъ у себе на лѣжку, уткнувшись у подушку, а

то зъ-разу якъ стукне кулакомъ тавъ плачь!... та й не те, щобъ плакати, а такъ мовъ стогне, и плаче й смѣть ся, якосъ несамовито регочеть ся, неначе божевѣльный, а руками шарпае на собѣ сорочку та въ груди товчеть ся... Всѣ заразъ кивнулись до його, обступили, хто побѣгъ по воду, прискають його, напувають. Старый унтеръ*) сѣвъ бияя його, заспокоюе, — такъ де вже тамъ!... нѣчого не вдѣшь... бѣеть ся якъ той голубъ у клѣтцѣ.

Отакъ клопочемось — ажъ тутъ лихо! Де взявся — нѣхто й не бачивъ, якъ вѣнъ увѣйшовъ — командиръ. Та сердитый, видко, такий, що Господа! Зъ виду весь зблѣдъ, наче той снѣгъ, тѣльки очи поналивались та палають червонымъ вогнемъ, трохи не выскочуть...

— Що тутъ? — пытае.

— Та отъ, якъ бачите, — вѣдззали, — чоловѣкъ занедужавъ.

— Чоловѣкъ занедужавъ! — перекрививсь вѣнъ. — Хиба не бачу я, яка въ його болѣть? Мовчи каналья! — каже до хлонця, — а то тутъ и вбью, якъ собаку!

Той и справдѣ замовкъ, тѣльки якосъ нечовно. Пѣдвѣвся, губы тремтять, неначе його пропасниця бѣе, чорнѣи очи горять, якъ вугѣль. Щось хоче сказати, не вымовить.. Хитнувсь разъ, въ друге, нахилився якосъ до командира въ передъ та й прошепотѣвъ тихо, тихо, але такъ, що чути було на всю казарму:

— Ану вдарь!

---

*) Унтеръ = унтеръ-офицеръ.

Командиръ ажъ вѣдскочивъ.

И стало тихо, тихо якъ въ домовинѣ, якъ тихо буває въ церквѣ, коли мати ховає сына: попы проспѣвали останню молитву, мати внала передъ труною спорядити коханого сына въ далеку дорогу, вона заливалася сльозами, вона ридала надъ своєю надѣєю, и не стало силы, не стало голосу анѣ слѣзь, щось здавило горло, вона лежить передъ труною, мовъ убита. Анѣ телень! — здасть ся люде зупинились дихати, тѣльки й чути, якъ гудуть мухи пѣдъ стелею. Тиха, тиха пронеслась година, довга якъ рѣкъ.

Лице командира все спалахнуло горячимъ вогнемъ, але заразь и погасло... вѣнъ ще дужче пополотнѣвъ и тѣльки десь глибоко въ очахъ ледви жеврѣли двѣ сердитѣ искры.

— Згниєшь у острозѣ!.. Взяти його на гаввахту!.. А ты, стара собако, — оббѣзавсь бѣнъ до унтера, — знати мєшь, якъ...

Та й выйшовъ.

Якъ пѣдкошений схиливъ ся сердешный хлопецъ на свое лѣжко, зомлѣли руки, поспали йому на колѣна, голова осунулась на груди и весь видъ покрывъ ся темно-зеленымъ колѣромъ... „Пропале, пропаде бѣдный хлопецъ нѣ за цапову душу!“ — стукнуло въ кожному сердци. Мовчки стояли мы, посихлявши головы, придавленѣ важкою тугою, жалѣючи молодого вѣку, неначе передъ карною шебеницею, де хижѣй катъ ось тѣльки вкоротивъ комусь молодого вѣку... Усѣмъ жалъ за бѣдного хлопця, тѣльки вѣнъ самъ здасть ся не жалѣвъ себе, у його въ сердци

не було вже мѣсяця для жалю, все воно залило ся зневагою, гнѣвомъ та помстою. Вѣнъ високо пѣднѣвъ голову, вытягъ ся у весь свѣй высокій зрѣсть, здавало ся кожна жила, кожный мускуль його стрункого тѣла натягъ ся та одубѣвъ, тѣльки ледви-ледви тремтячи пѣдъ вагою величнього, незвычайного людини почутя, яке доводилось йому нести.

Ще гнѣвлившій, ще сердитѣйшій стоявъ поручъ його старый, сивый якъ голубъ, унтеръ.

Довгѣ, важкѣ годы протягъ старый пѣдъ солдатскою шинелею; середъ казарменныхъ стѣнъ увесь посивѣвъ, молодѣ годы прогаявъ; вѣрою та правдою тягне третій десятокъ, на царскѣй службѣ двѣ вѣины вѣдбувъ, принявъ и ворожѣ кулъ и хрестъ на шию; багато бачивъ, багато стерпѣвъ, тымъ нѣхто красче його не знавъ вѣйсковыхъ порядкѣвъ. Завше спокѣйный, завше рѣвный, вѣнъ нѣколи не выступавъ анѣ стѣльки за межу найстрогѣйшой дисциплины, и добре тямивъ, якѣ кайданы накладала на його служба, але вѣнъ склавъ свѣй поглядъ на неѣ, и кермуючись имъ, нѣколи не поступивъ ся анѣ ступнемъ зъ тыхъ окрайкѣвъ волѣ, якѣ лишила йому служба, бо найкрасче вѣдбуваючи свои обовязки, вѣнъ пильно боронивъ свои права. Старого знали всѣ, самъ генераль любенько витавъ ся зъ имъ, коли трапляло ся имъ стрѣнути ся; меншѣ офицеры мимоволѣ поважали його и нѣколи не впадало имъ на думку чимъ зневажити старого, навѣтъ соромились скривдити передъ його очима кого иншого. Усяка кривда спиняла ся передъ

симъ велитнемъ, и неправедный вчинокъ не находивъ вѣнца, а його дѣячъ почувавъ себе дуже нѣяково, читаючи живой докѣрь у мовчазному поглядѣ старого служакя. Такъ звычайно люде, котрыми керуа не яке-небудь почутье, а ясно складеный поглядъ, мимоволь примушуютъ поважати себе и схиляють передъ собою ниць усяку середню людину..

Грѣзно стоявъ старый, блискавками летѣли зъ його очей искры. Ось ось, здавалось, закипитъ, забѣе и полететь ся горяче слово зъ його устѣ. Мовъ слушного часу сподѣвали ся мы того слушного слова; десь далеко вѣдлетѣвъ спокѣй зъ сердца, тѣльки слово, немудре, яке-небудь слово, одно — и натягиваи струны порвутъ ся, якъ повѣнь черезъ розбравану греблю весною, зареве, закипитъ и полететь ся розрухъ ураженой волѣ и кожный пѣйде, не пѣйде — долине за тымъ единымъ словомъ на край безоднѣ, на вѣчный загинѣ, боронити останнюю волю. Але слово те не зрывало ся зъ устѣ старого унтера, величне почутье не знайшло ще собѣ выразной формы; воно шарпало сердце, давило груди, давило горло, блестящій огневый стовпъ його ще не знайшовъ собѣ дороги та, здавленный въ грудяхъ, збиравъ и пекельниа силы, щобъ и выхопитись пекельнымъ вогнемъ.

Унтеръ не сказавъ того слова, не йому выпало першою блискавкою роздерти чорную хмару, не йому довело ся запалити горячій сердца. Те слово, та навѣть и не слово, а такъ якійсь кволий, неначе змордованый стогѣвъ збравъ ся зъ устѣ одного бѣдного та просто-

го москалека, котрому либонь зъ-роду и на думку не впадало — не те, щобъ вести перёдъ, а навѣтъ не оступитись чимъ кому-небудь. Тихой люднѣ не въ силу стало нести велику вагу Господньої кары. Не треба було великого розуму, щобъ побачити, якъ знищили нашу душу, якъ зневажили нашу волю, вѣдбираючи останне гѣрке право людске — плакати за нею, бѣдкаться на свое безталаннѣ, и побачивши надъ своими слѣзами замѣсть ласкавого слова пѣднятий батѣгъ, вѣнъ застогнавъ:

— Доки воно се буде? що його робити?!

Неваче гукъ церковного дзвона вдарили въ нашѣ сердца сѣ простѣ слова, даючи знакъ настяглого часу, розчиняючи дверѣ громадскому гнѣву. Якъ перша краплина, упавши зъ хмары, веде за собою цѣле море дощу та бурѣ, такъ и се едине слово тѣльки хвилиною попередило розбурканий стогѣнъ усею ескадрону.

Хто перекаже, хто змалюе словами всѣ тѣ думки, замѣры, почутя, якѣ чергою одно по одному переходили тодѣ надъ казармою!... То була цѣла хуга, цѣла зграя думокъ. Якъ свѣжаны у завѣрюху, якъ гайворонѣ на зимовыхъ своихъ гришахъ, розмавтѣ тѣ замѣры вели ся надъ нею. Ось-ось, здаеть ся, одинъ зъ нихъ опавувавъ усѣми: вже блящать очи, горять щоки, мѣцно стуляють ся кулаки. Подекуды чути грѣзвѣ похвалки — и зновъ уже десь вѣнъ згинувъ, пѣрнувъ у безодни другихъ думокъ, полишаючи мѣсце такому-жъ недовговѣкому своему нащадкови. Ось-тѣльки одинѣажъ тремтѣли вѣдъ гнѣву, а ихъ блѣдѣ, вытягненѣ

злобою лица свѣтали ся власною помстою; иишій пѣдъ впливомъ лицарского почутя оступитись за товариство та за честь, неслись мрѣями на небезпечну боротьбу; другі, забувши усякій страхъ и кары, весело якъ дѣти зрывались рѣвняти ся силами зъ дужою кривдою, дивлячись на сю справу якъ на играшку за дла своей молодой смѣливости, котра такъ несподѣвано обгорнула ихню, вже вѣдъ якого часу задавлену смуткомъ душу, такими ясными веселощами.

А заразъ вѣдкѣлясь налетѣвъ смутокъ. Хтось кинувъ слово про далеку родину, и встають згадки про маленькихъ дѣтокъ, зъявляєть ся на очи засмучена, зомлѣла постать любои жѣнки-красунѣ, мовъ у самыхъ ухахъ плаче повный пекучои туги голосъ старенькои ненѣ, якъ жавый пильно дивить ся на тебе хмурый видъ сивого батька и тихо скоталась горяча слѣза на довгій його вусы. Сіи думки-мары линуць вѣдъ сердца до сердца, вѣдъ-разу пригадуючись трохи не всѣмъ. На часъ задавлюють вони молодецку смѣливѣсть а страхъ за долю сѣмѣвъ, за вѣв безталаннѣе, страхъ покинути коханныхъ людей на холодъ и голодъ, на людску поталу, жаль покинути ихъ, залишити щастье свое — полохае сердца й будить жаль и до вѣку своего молодого, примушуючи покори-ти ся силѣ, стерпѣти зневагу.

И тихшае въ казармѣ. Але хочъ потихшае, та не на довго. Не всѣмъ вѣдъ-разу приходять на думку такіи згадки, а у самому повѣтрѣ здаеть ся нависли цѣлїи хмары насѣня розруху, и доволѣ кинута кому-небудь кѣлька

роздратованыхъ слѣвъ, щобъ зновъ прокинули ся турботы зневаги, а згадки про неї, уразивши сердце, натхнутъ новыхъ силъ та завзятости. Сумнїй пригадуваня, щѣ выкликали було навѣсний острахъ, тѣльки додадутъ лютости, нагадуючи, якї коштовнї, неминучї страты примушено зъ доброго дива нести тобѣ. Не диво, думка така, щѣ острахъ не ззявъ тодѣ гору, тї хвилины, коли вѣнъ опанує душу, тї навѣснї, соромотнї хвилины, о, якї важкї були вони! Якъ мляво, погано, полохливо, немовъ зъ закованою волею почувашь себе тодѣ! — а чесный герць, а смѣливї замѣры такъ пѣднимають вѣ-гору, такъ весело кохатись середъ завзятыхъ мрѣй, такимъ щасливимъ та дужимъ почувашь себе, почувашь силу и мѣць свою! По-троху й найспокѣйнѣйшихъ перехопивъ спѣльный розрухъ и — якъ попереду де-хто ще спинавъ громаду, направляючи вѣ змовчати, — теперъ уже всѣ одностайне понялись духомъ неминучого бунту. Але що-жь робити? чямъ виявити свои вражѣня? якъ почати змагати ся зъ командиромъ?

Багато змагань, навѣть сварки выкликало се пытанье. Кожный раявъ свое, нѣхто не хотѣвъ слухати другого, и багацько перекидали усякихъ думокъ, поки обѣбрали одну. Громадске почутье колыхало ся, якъ хвиля по вѣтру. Хтось направлявъ убити командира и зъ першу, здавалось, усѣ хилили ся до такой постановы, але суворый вчинокъ сей недовго принадлежавъ до себе. Незабаромъ збирали ся вже шукати правды у начальства, але й ся думка не бѣльшу мала увагу. Сього вже було доволь,

було й за насъ и передъ насъ, а путя не було нѣколи, то годѣ про се й балакати. Тѣльки по-троху середъ того безладя, котре панувало мѣжь нами вже доволѣ часу, зродилась та замрѣла думка, котрої мало ся згодомъ справдитись. Нарадили: другого дня, выходячи на вченє, обратись усѣмъ якъ найкрасче; щѣ бѣ не казавъ командирѣ, якои бѣ не выгадувавъ муштры, слухати його бѣльшь, нѣжь попереду слухали; — але одно: всѣ повиннї одинѣ передъ однимъ запевнити клятьбою, щѣ нѣ зъ-разу, нѣ згодомъ, скѣльки разѣвъ не здоровкавъ ся бѣ командирѣ зъ ескадронѣмъ, нѣхто не привитає його. Якъ же буде выборѣмъ выкликати по одному зъ строю, нехай тї самѣ-на-самѣ вѣддають йому всю належну шанобу, а звернетъ ся зновѣ до громады, чимъ бы вѣнѣ не страхавъ, нехай мовчать, якъ и вѣ-перше.

Така стала тодѣ помѣжь нами постановова, такъ нарадили мы, и тодѣ жѣ таки, ще не розходившись, побожились одинѣ одному хочѣ до смерти на сѣому стояти, а хто здумає зрадити, нехай памятає, щѣ мабутъ йому вже не прийдетъ ся довго собою поганити свѣта. Теперѣ же поки-щѣ до дѣла, нѣхто нехай не важить ся похвалитись про се анѣ найкрасчѣму товаришеви.

Зъ-разу потихшало у казармѣ, юрба розбила ся на маленькї купки, — имѣ нѣ за-для чого було вже змагатись и вони перейшли на тихї розмовы, навѣть шопотѣня, розрухѣ почавъ по-троху проходити, але всяке почувало себе якѣсь неначе нервно-роздратованѣмъ, якѣсь зовсѣмъ инче, нѣжь завше. Нѣхто не хо-

дивъ, не балакавъ такъ, якъ йому вказувала те його вдача, — якійсь нерѣвний, надѣрваний поспѣхъ вбачавъ ся трохи не въ кожному найменшому зворушеню тѣла, голосы у розмовѣ перехоплювали ся нерѣвними нотами, якъ нерѣвнѣ була тѣ думки, котрѣ великою зграєю переносили ся у головахъ, обганяючи одна одну; смѣхъ вѣдбывавъ тугою, сумнѣ пригадуваня перенимавъ регѣтъ часомъ, але тѣльки на хвилину, такій веселый регѣтъ.

II.

Саме годѣ я, старый унтеръ, та ще одинъ товаришь, Василь Халява, задумали пойти грошки розважитись у одинъ шиночокъ, куды инодѣ було забѣгають москалѣ на велике свято, коли выпадавъ зайвий часокъ та зайвѣ грошѣ. Намъ конче не хотѣло ся спати, не хотѣло ся й сумувати въ казармѣ; якъ заведено буває, люде, сподѣваючись чогось надзвычайного, не знають, якъ перебути години, котрѣ неначе поснули, нѣякъ не дѣйдуть до належного строку. Все, що трапляеть ся въ такій часъ, здаеть ся такимъ звычайнымъ, давно свѣдомымъ, скучнымъ, и завше люде середъ такихъ обставинъ тѣльки й пѣклують ся, абы день до вечера.

Шинкѣ, куды мы прямували, бувъ не зо-всѣмъ простымъ шинкомъ; кѣмнать було не одна, всѣ здоровѣ, скрѣзь по нихъ понаставлювано невеличкихъ столиковъ и бѣля кожного де-кѣлька ослонцѣвъ, стѣны обклеєнѣ шпалѣрами. Правда, все те було засмальцьоване та обѣдране, але за-для бѣднои сѣромы,

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР

112 252

якъ мы, и те вже здавало ся великою роскошью, на котру мы зважувались не по всякъ часъ, а зъ-рѣдка вѣдь свята до свята. Теперъ, не вмовляючись, ненарокомъ мы втрапили прямо сюды. минаючи другій звыкльй намъ шинкѣ, зовсѣмъ простый, якъ и въ насъ на селѣ, зъ однією тѣльки хатою, зъ лавками по-пѣдъ стѣнами и зъ барыльцемъ горѣлки на столику. Справдѣ, на завтра въ насъ збирало ся свято — не свято, а щось мабуть ще бѣльше. Тутъ або панъ або пронавъ, та й бѣльше либовъ того, що пронавъ...

Мы йшли мовчки. Унтеръ вѣдрѣзнивъ ся та йшовъ трошки зъ-переду, схиливши голову, неначе щось роздивлювавъ ся на пѣшоходѣ. Я те-жъ десь далеко мрѣявъ думками, а Халява все туливъ ся до мене ближе, немовъ боявъ ся вѣдбитись вѣдь ватаги. Молодому хлопцеву очевидячки хотѣло ся балакати, та не йшли слова на думку; про те вѣнъ не втерпѣвъ и хочъ зъ-разу видко було, що сказавъ, абы-бъ тѣльки не йти мовчки, спытавъ у мене про те, про вѣ-що й самъ давно вже забувъ.

— А що, чи пошила тобѣ Маруся сорочку, ту, що тодѣ обѣцяла?

— Та що тобѣ? Знайшовъ коли згадувати!

— Та то я такъ...

Зновъ пѣйшли мовчки, але Василеву не мовчало ся, — йому було якось нѣяково, хотѣло ся розважити себе розмовою, на його почали находити сумнѣ думки, становилось моторошно, вѣнъ починавъ лякати ся завтрѣшнянього, та все горнувъ ся до мене, наче мавъ

надѣю набрати ся вѣдъ мене смѣливости. Але його острахъ, хочъ вѣнъ и не казавъ нѣчого, якъ пошесть липнувъ до мене. Я ще не полохавсь, але мене наче що турбувало, ворущило, я починавъ почувати, що биля його и я можу злякатись. Се мене уратувало, я починавъ сердитись та надававъ ходы, абы вѣдрѣзнитись вѣдъ Василя. Ходивъ я дуже швидко и конче-бъ попередивъ Василя, але той не хотѣвъ zostавати ся на самотѣ и пѣдтюпцемъ поспѣшавъ на здогѣнъ. Я сердивсь ще дужче, забуваючи нашу умову йти вкуцѣ.

— И куды ты такъ поспѣшаешъ? — спытавъ Василь.

— А що?

— Та я не збѣжу!

Я промовчавъ, сердите слово не зѣрвало ся зъ языка.

— Слухай, Тарасе, — обѣзвавъ ся вѣнъ знову, — чи ты не знаешъ, що намъ за се буде?

Я придививъ ся на його, вѣнъ блукавъ десь очима, вѣдвертаючи голову на бѣкъ.

— А ты не бѣйся, — вѣдповѣвъ я на смѣшкувато, — бѣльше копы лиха не буде...

Вѣнъ неначе куды захапавсь, забалакавъ швидко та дрѣбно, палко зрѣкаючись такого поговору.

— А хиба я боюсь? хто тобѣ наказавъ? Я тѣльки такъ пытаю ся... Аже треба знати, треба-жь знати, що може бути, а те вже неминуче... Чого-жь бояти ся?... Гѣрше не буде... Терпѣли, терпѣли, та вже й годѣ... може таки и його скинемо.

— Ну, се ще не певно... хто його знае, чи скинемо?

— Хочь и не скинемо, хочь сорому збудемось, за себе постоимо...

Але я вже не слухавъ, я слѣдувавъ за своимъ думками, котрї перебила ся розмова.

Незабаромъ дѣйшли мы до шинку. Зъ-надвѣря шиноцкїй духъ трохи вдаривъ у голову и свѣтомъ заслѣпило очи. Мы пѣйшли помѣжь столиками, шукаючи просторѣйшого мѣсця, и посѣдали у крайнѣй невеличкѣй кѣмнатѣ, де не було нѣкого зъ чужихъ. Василь по дорозѣ стрѣвъ ся зъ якимсь знаємцемъ своимъ; вѣнъ зачепивъ його рукою та, выбачаючись, пѣзнавъ и спинивсь на часокъ биля його. Мы зъ унтеромъ пѣйшли далѣ. Василь не довго баривъ ся; поки намъ унесли закуску, вѣнъ вже бувъ тутъ. Вѣдъ-разу не можна було й пѣзнати його: вѣнъ зновъ ставъ ажъ надто жвавий, весело реготавъ ся и на-вхилки вытягъ три чарки.

— Отъ хороша людина! люблю! Вы бачили? Тамъ такїй, що розумный! що завзятый! — выхвалявъ вѣнъ своего знаємця.

— А менѣ не внодобавъ ся, — обѣззавсь унтеръ, — якась пика незграбна и одягнений не по людски, якъ одягають ся небезпечнїи люде...

— Оттакъ! А я хотѣвъ бувъ його до васъ привести...

— Нѣ, не треба, на що вѣнъ намъ? Мы тутъ свои, вѣдъ чужихъ сюды й забили ся...

— Ну, якъ хочете, — и покрутившись

трохи, выхиливши ще чарку, Василь зновъ подавъ ся геть.

Мы сидѣли та пили то мовчки, то балакаючи зъ-тиха. Василь кѣлька разѣвъ прибѣгавъ, але йому не сидѣлось... покрутить ся, покрутить ся та й побѣжить. Вѣнъ швидко зовсѣмъ спявѣвъ. Незабаромъ мы побачили крѣзь дверѣ, якъ вѣнъ зъ тымъ чоловѣкомъ зовсѣмъ уже по приятельски обнявшись выходивъ кудысь зъ хаты.

— Чи не лихо-жь зъ такимъ пьяницею? — сказавъ нахилиючись до мене унтеръ, — ще щобъ не пробрехавсь!

— Треба покликати, нехай тутъ сидить... Василю! — гукнувъ я.

Але Василь не чувъ. Я кинувъ ся завертати його, та ихъ не було вже въ хатѣ, вышли на чорнѣ дверѣ. Довелось бѣгти туды. Зъ свѣту наткнувъ я у темрявѣ на перекинуту до горы ногами помыйницю, трохи не впавъ, и зъ-разу утрапивъ у якусь смердючу калюжу, котра стояла поузь самѣ сѣнешнѣй дверѣ. Вѣдкѣлясь зъ-низу несло ажъ душило гарячимъ духомъ не дуже гарныхъ стравъ. Я заткнувъ носа та мерщѣй выйшовъ на двѣръ. Тутъ била самыхъ дверей набачивъ я Василя та его знамця. Вони палили цигарки й очевидячки замовкли тѣльки, зачувши ходу, нетерпляче чекаючи, поки зостануть ся самѣ, та пильно але якоесь зъ-коса, мовъ крадькома, позирали на дверѣ.

На дворѣ було темно й, не гараздъ добачаючи, я спытавъ:

— Василю, се ты?

— Я! А що тобѣ? — вѣдказавъ той
якось нетвердо.

— Ану ходѣмъ! Унтеръ кличе...

— Иди! я заразъ...

— Нѣ, вѣнъ звелѣвъ тягти тебе ту-жь
годину!

Василь здасть ся почувавъ себе зѣ мною
якось вѣяково и не насмѣливсь суперечити.
„Я заразъ, заразъ до васъ...“ обѣзавсь вѣнъ
до свого приятеля и зѣгнувшись, неначе за-
хопленый зѣ шкоды, поплентавсь за мною.
Його приятель, почекавши хвилину, кивувъ ци-
гарку та тежъ почвалавъ за нами, але дер-
жавъ ся позаду, трохи осторонь.

Накинувши ходы, я напавсь на Васеля,
выпытуючи, про вѣ-що вони балакали.

— Признавай ся! чи ты вже розказавъ
тому?

— Та нѣ, я тѣльки такъ...

— Щѣ тѣльки такъ?

— Я тѣльки про те, якъ насъ командиръ
зневаживъ.

— Етъ! треба було дуже? Ну та ще що?

— А що-жь ще? — перепытавъ вѣнъ,
вразившись.

— Я кажу про завтрѣшне, нѣчого не ба-
лакали?

— Нѣ, я нѣчого, то вѣнъ тѣльки...

— Ну?

— Казавъ, що такой зневаги не можна
стерпѣти, рававъ чимъ-небудь выявити себе,
оступитись за свои права.

— Якій меткій! Чи твоѣй приятель ча-
сомъ не зѣ шпѣгѣвъ?

— Ты ще що выгадаєшь! — аж розсердивсь Василь, — хйба-жь я дурный? а зъ шивгами я не знаюсь...

— Чому-бъ пакъ и не такъ? Та кого-бъ же имъ и дурити, якъ бы такихъ, якъ ты, не стерегли... Та тривай, признавай ся красче: ще що казавъ? бо щось та треба робити...

— Та тѣльки щобъ не мовчати, я збрехавъ йому, нѣбы-бъ то була думка, та не згодились...

— Отъ ледащо! доказуй вже!

— Бѣльшь уже нѣчого не казавъ...

— Не брешешъ?

— Нѣ, справдѣ.

— Гляди менѣ! гѣрше буде!

— Бѣ же ти Богу!

— Ну, то ходѣмъ!

Мы й не стямились, якъ за розмовою стали. Теперъ я повѣвъ Василя до старого. Сей, якъ почувъ, дуже розсердивъ ся.

— Правду — каже — люде кажуть, що красче зъ розумнымъ загубити, нѣжь зъ дурнымъ знайти. Хто нашкодивъ, а ты роби, що хочь!.. Якъ на твою думку, Тарасе: чи не закликай-бъ його приятеля, — гримнувъ вѣнъ на Васвля, — роздивимось, щѣ воно за цяця... та коли що, то чи не напоити його такъ, щобъ и до обѣдъ не проснавъ ся?

Василь сидѣвъ нѣ въ сихъ нѣ въ тыхъ, але почувши останнй слова, заразъ схопивсь:

— Коли хочете, я заразъ покличу!

— Сиди вже та не рицай ся!

Той такъ и присѣвъ, схиливши пяненьку вже голову на стѣль.

— Не хочете, то й не треба... Я знавъ, що робивъ... Знайшлись хто навчати!

Радячи ся зъ старымъ, мы побачили, що Васильвъ приятель все похожае назырцемъ коло дверей, та й почали розмовляти ще тихше... Але-жь не встигли гараздъ розмъркувати, якимъ бы побытомъ закликати до себе того чоловічка, несподѣвано вѣнъ и самъ завернувъ прямо до нашего стола. Пѣдходивъ вѣнъ, ступаючи широко та дуже вже швидкою й нерѣвною ходю, мовъ, зъ-разу наважившись, боявъ ся, щобъ смѣливѣсть не покинула його такъ несподѣвано, якъ и прийшла. Ледви наблизившись, почавъ уже вѣнъ зъ якимсь поспѣхомъ свою казань, але зъ початку страшно плутавсь, не знаходячи слѣвъ.

— Дозвольте, господá, посидѣти зъ вами!

— Сѣдайте, просимо покѣрно!

Теперь мы роздивились на його гараздъ. Вѣнъ бувъ меженного зресту и вже не такъ молодой. Низькій, рѣвный лобъ, гострый, довгий нѣсъ нагадували якусь птичку нехитрої вдачи. Блѣдый зъ обличя, зъ очима неспокоїно блескучими, зъ довгими, бѣлявыми кучерями, зъ першого погляду вѣнъ не прихильавъ до себе. Неохайне вбраный сидѣвъ вѣнъ у хатѣ въ дуже широченому шлицѣ, колись чорному, теперь уже зовсѣмъ рудому.

— Я, господá, до васъ... Тутъ, якъ я чувъ вѣдъ Василя, — вѣнъ менѣ приятель, Василь, — у васъ выйшла одна штука... Вѣнъ казавъ менѣ, якъ зневаживъ васъ командиръ, а про те буцѣмъ то вы хочете змовчати.

-- А то-жь — обѣзвавъ унтеръ, остро

придивляючись йому въ вѣчи, — що жь по вашому треба-бъ робити?

— Отъ вы кажете: що?... Нѣ, вы самі не думаете такъ, вы тѣльки навмысне менѣ кажете се.... Може я здаю ся вамъ якимъ-небудь зрадникомъ, нишпоркою, такъ борони мене Боже!... Нѣколи, нѣколи не пѣйшовъ бы я на таке дѣло... Вы спытайте Василя, спытайте иншихъ, мене знаютъ... (Я тутъ служу у судѣ писаремъ... колись у гімназіи вчивсь, не дѣйшовъ курсу, самъ за правду пострадавъ... звать Ивановъ Хведоровичемъ..) А що робити? хиба-жь можна таке стерпѣти? Та й доки його терпѣти?!... Прийшовъ часъ виявити всѣмъ, що мы хочемо волѣ, що за волю мы все вѣдамо! Безъ сього вони не схаменуть ся, та й нѣ за-для чого имъ буде схаменутась, бо вони не поважають, не шанують насъ, и самі мы винні! Подивѣть ся, якъ по иншихъ краяхъ люде весело, жваво йшли, свое жатье за волю несли! А въ насъ ще й доси сплять... Соромъ спати!

— Слушайте, добродѣю, выпиймо красче кухоль пива, прошу покѣрно! — обѣзвавсь до його несподѣвано унтеръ, наливаючи у кухлѣ всѣмъ. — Може й справдѣ вы щира людина, та де вже намъ тее второпати. що вы кажете! Въ насъ такъ: звелить начальство — повинні слухати. Въ насъ дисципліна — чуля вы про неї? А те, що по чужихъ краяхъ робить ся, коли тамъ и справдѣ такъ, те намъ не личить, намъ и дома ажъ надто добре, а хочъ що, якъ на прикладъ сьегодня, и трапить ся, перетерпѣти треба... Самі здорові знаете: на

вѣку, якъ на довгѣй нивѣ. А отъ чарку, другу зъ гарною людиною выхилити, се по нашому... Прошу покѣрно! — и унтеръ пѣдсунувъ ближе до Ивана Хведоровича його кухоль.

Той ажъ схиливъ ся зъ такои вѣдповѣди, але взявъ свѣй кухоль и зъ великою жадобою выпивъ його. Ту-жь, припрохуючи, унтеръ наливъ йому знову:

— Знаете, добродѣю, жити треба, отъ-що, а те все минеть ся, сама правда зостанеть ся. Милости прошу, выпемо зъ нами! — и стукнувши кухлями всѣ выхилили.

— Теперъ бы горѣлочки, — промовивъ старый, — давно не гулявъ, треба бѣ на старѣсть за-для новой знаемости и погуляти! Чувъ, малый! — гукнувъ вѣнъ на лакейчука, — а привеси намъ лишень пляшку горѣлки!

Ивана Хведоровича вже розбѣрало, знать було и на очахъ й на мовѣ. Вѣнъ спянѣвъ якось вѣдъ-разу и хочъ пивъ ще й попереду чимало, але теперъ, увесь зворушений розмовою, вѣнъ неваче втративъ силу бороти ся зъ оманною горѣлки.

— Такъ, такъ, — бубонивъ вѣнъ, — вы гарнѣ люде, видко зъ-разу, що вы щирѣ люде, гарнѣ люде, але ще не дѣйшли... ще не пришовъ часъ... Вы ще не тямите, що то за воля, чимъ за-для ней поступити ся треба...

— Такъ, такъ, — вѣдповѣвъ йому весело унтеръ, — мы справдѣ ще не тямимъ, ще не дѣйшли... Але скажѣть менѣ, будь ласка, Иване Хведоровичу, якъ вамъ здаеть ся: що бѣ воно було, якъ бы мы?...

— И те справдѣ, — промовивъ Иванъ

Хведоровичъ, мовъ ажъ теперъ ся думка вда-рила йому у голову. — и те справдѣ, що зъ того? Нѣчого! Побють, повяжуть, позасылають... Нѣ, не прийшовъ ще часъ... Але треба весело йти на смерть за волю, жваво, якъ по чужихъ краяхъ...

Тымчасомъ мы все черкали та черкали. Живо выпили горѣлку, та ще пива.

— Ну, теперъ годѣ, — промовивъ унтеръ, — спасибѣ за кумпанію, Иване Хведоровичу! Намъ треба йти, и такъ уже строкъ прогаяли, доведеться крадькома у казарму входити. Гей, хлопцѣ! Гайда! Щасливо, Иване Хведоровичу!

А Иванъ Хведоровичъ вже лежавъ, схилившись головою на стѣлу, и нѣякъ не змѣгъ пѣдвести фѣ. Мы потрусили йому руку, вѣнъ щось пробубонѣвъ, пѣдвѣвъ було трохи голову й очи, та й зновъ схилився.

— Оттакъ красче, — сказавъ унтеръ, выходячи зъ шинку, — нехай собѣ спить на здоровье! Хочъ вѣнъ и справдѣ, здаеть ся, не нишпорка, та дуже щось балакучій, до пары нашому Василеву, а такимъ иводѣ спати дуже личить. Та й дурный же нѣвроку йому! Десь, Богъ його святой зна', взявся, та щобъ й му всякій всю свою душу й думки розвертавъ!... А такъ немовъ-бы й нѣчого людина, ширый, здаеть ся, хлопецъ, тѣльки мабуть розумомъ своимъ дуже пишаеть ся, — таке, що хочъ заразъ и вчити насъ, дурнѣвъ.. Бачъ: по другихъ краяхъ весело за волю йдуть.. Не знаю, якъ тамъ, а и въ насъ колись може й бѣльше було сього... були такі, що вмирали, и весело вмирали, та не така въ ихъ злада була,

не така снага, не середъ такихъ обставинъ... Диво, що мы поїдемо завтра не дуже весело, — коли знаємо, що зъ усѣхъ нашихъ замѣрѣнь, зъ усього лиха, яке доведеть ся намъ вынести, не выйде нѣкому авѣ на крыхту красче... Справдѣ, одинцями йти на мільоны — чисті дурошѣ.. мамоволѣ, брате голубе, мимоволѣ сумъ вѣзьме. Ты чувъ, Тарасе, якъ бучно почавъ, якъ тихо скѣнчивъ: „справдѣ, — каже, — що зъ сього буде?“ Каже: „треба показати имъ!“ Кому, що показати? Нѣ, вѣнъ таки дурень, Тарасе! А, може й нѣ, може й справдѣ покажемо, — та зовсѣмъ не въ тѣмъ рѣчь, для мене не въ тѣмъ головна рѣчь. Я хочу собѣ показати, передъ собою выявити, що не задавили ще душѣ моєй, що ще маю и я якій-небудь права, що и я ще не дамъ знущатись изъ себе, и хочъ до смерти боронити-му себе, що не доживу я такого сорому, щобъ за шматокъ хлѣба, за злиденне житье, промѣнявъ свою волю и свою честь...

III.

Другого дня, прокинувшись въ-ранцѣ, зъ початку я зовсѣмъ и забувъ ся, де я и що зѣ мною. Декотрѣй зъ товаришѣвъ уже прокинулись и неначе кудысь выряжали ся, але убирались мовчки, якъ до якої-небудь значной справы. Я пролежавъ яку годину якоесь нестямно позираючи навкруга. Щось мовъ не такъ якъ що дня, — чи що було, чи буде? А пригадавъ, ажъ въ голову вдарила згадка, и я зъ-разу скочивъ та почавъ одягатись.

Ранокъ выпавъ соняшний, веселый, сон-

це такъ и градо въ блакитному повѣтрѣ и, кидаючи цѣлї снопы золотого промѣня, все заливало своимъ веселымъ сявомъ. Застигле повѣтрѣе ледви-ледви колыхалось дрѣбными хвилями, якъ жаръ на горячому вугѣлю, якъ море тихой добы, коли легесенькій вѣтрець тѣльки зъ-рѣдка змахне та зворушить його своимъ легкимъ крыломъ. Веселый гомѣнъ Божого ранку вкуцѣ зъ мягкими його пахощами такъ и лились у душну казарму крѣзь розчи-ненї вѣкна, такъ и линули до сердца, обгортаючи його ясними веселощами, пѣднимаючи його кудысь високо, високо вѣдъ усього гидкого на зем-ли. Середъ такой Божой роскоши, середъ сїєї величности твору Його навѣтъ сама згадка про нашего командира здавалась уразою Його кра-сы, якъ паскудна пляма на чистѣйшѣй и-стотѣ.

Чи то сила ясного ранку, чи спочивокъ сону такїй мали впливъ на мене, — не знаю; тѣльки теперь почувавъ я себе зовсѣмъ жва-во та смѣливо, не було й слѣду вчорашньої змордованости. Такъ, здавалось, и всѣ, — знать и на виду, знать и на ходѣ.

Швидко прибравшись, выйшовъ ескадронъ на майданъ, куды звелено було унтерамъ щодня згонити москалѣвъ на муштру та чекати тамъ командира. Майданъ той бувъ уже за городомъ, трохи вѣдъ його вѣдѣйшовши. Рѣв-ный та зеленый, оточувавъ вѣнъ зъ двохъ бо-кѣвъ лѣсомъ, а третямъ краемъ кручею ско-тивъ ся у прозору рѣчку, котра гадюкою по-плелась помѣжъ зеленымъ роздоломъ уквѣт-

чанымъ розмантими купами дерева, лозы та очерету.

Не довго довело ся намъ чекати тутъ командира. Ледви мы встигли зобрати ся та зновъ перепытати й запевнитись одинъ у одному, коли, бачимо, ѣде вже й вѣнъ.

— Глядѣть же, братця! — перебѣгъ шопѣтъ по ескадрону.

— А вже-жь! — перекотивъ ся луною у вѣдповѣдь.

Всѣ мерщѣй поставали по своихъ мѣсяхъ, стали строемъ. Я й забувъ сказати, що мы на той часъ повдягались въ нове парадне убранье, а въ кого були, поначѣплювали хресты та медалѣ.

Командиръ наближавъ ся тихо. Вѣнъ навмысне розпалювавъ коня, а баскій кѣнь такъ и звивавъ усією своєю вродливою статью, весело граючи та манѣвцями наближаючи до насъ... Командиръ поглядавъ на ескадронъ, не добачаючи мабутъ нѣчого надзвичайного. Вѣнъ вызиравъ доволѣ веселимъ и певно другимъ разомъ мы були-бъ радѣснѣй побачити його такимъ, але теперь намъ було байдуже до сього, тѣльки й хотѣлось, абы вѣнъ скорѣйше пѣдѣхавъ. Але-жь, — якъ часто буває за часы, коли пильно ждешъ чого, — я й не спостерѣгъ, коли той справдѣ пѣдѣхавъ, тымъ почувши надѣ вухомъ:

— Здоровѣ, ребята! — я ажъ затрусивъсь.

— Здоровѣ, ребята! — гукнувъ командиръ зновъ у-друге и, вже видко було, зъ сердцемъ.

Нѣякои вѣдповѣди.

— А! — прогарчавъ уже командиръ, — а! знаю я, хто тутъ бия вась походивъ! Та не буде по вашому, не буде! Здорово! кажу вамъ, ледаръ, волоцюги, бунтаръ, соціялісты, такій-сякій, а то пострѣляю оттуть поганцівъ до одного!...

Анѣ телень.

— А! — просычавъ вѣнъ зновъ, сѣпаючи коня такъ, що бѣдна скотина знялась на дыбы. — На лѣво кругомъ маршь!

Ледви вѣнъ вымовивъ, увесь ескадронъ повернувся и спразивъ команду найкрасче.

— Вѣльно! Шагомъ маршь!

Выйшло незгѣрше.

Ще та ще, багацько перекидавъ вѣнъ всякои муштры, втомивъ и людей и коней, та й самъ пѣдбавсь, поки мы почули команду:

— Стѣй, рѣвняйсь!

Ту-жь мить всѣ стояли, якъ приковані.

— Здорові, ребята!

Анѣ пары зъ устѣ.

— Зъ першого зводу правый выходъ!
Здравствуй!

— Здравія желаю вашему высокоблагородію! — гукнувъ ажъ надто вже гучно, мовъ выкрикнувъ, молоденькій москаликъ.

— На лѣво кругомъ маршь! Стѣй! Зъ третього зводу лѣвый выходъ! Здравствуй!

— Здравія желаю вашему высокоблагородію! — зновъ ляснуло всѣмъ въ уха, якось недомладно выгукнене слово.

Перебравъ такъ чимало.

— Здорові, ребята! — зновъ гукнувъ вѣнъ.

Не чути нічого. Хочь-бы де-небудь хто, а то усѣ мовчать.

Командирь, бачилось, зовсѣмъ не сподѣвавъ ся сього. Вѣнъ зъ-разу пополотнѣвъ, — знать було, що вѣнъ страшно злякавъ ся, дужче злякавъ ся, нѣжъ розсердивъ ся, але-жъ вѣнъ розсердивъ ся страшно, розсердивъ ся безъ мѣры, безъ краю.

— Зъ першого зводу правый виходь! Та здорово! такъ тебе, такъ, здорово! — кинувъ ся вѣнъ йому на зустрѣчь.

— Здравія желаю вашему высокоблагородію! — ледви вымовлявъ стогнучи бѣдный москаликъ, приймаючи удары, що такъ и сыпались йому въ лице, вмываючи його кровью.

Зъ бійки командирь розлютувавъ ся ще дужче, посатанѣлый кидавъ ся вѣнъ вѣдъ одного до другого зъ кулаками та лайкою.

— Здорові, ребята! Здорові, ребята! — гукавъ вѣнъ якъ несамовитый, але теперъ годѣ вже було сподѣватись, щобы мы одумали ся.

Забачивши кровь, мы й самі розлютувались... Ще хвилинка — и, здасть ся, нѣхто-бъ и не почувъ ся, якъ, забувши всяку умову, мы-бъ кинулись та на шматки рознесли свого командира безъ галасу и безъ крику, хочъ хижо, та тихо... Та Господь милосердный саме въ пору свинивъ командирску руку. Вѣнъ не схотѣвъ лишити намъ вѣчно згадку про чужу кровь — нами пролиту...

Нѣ, не перекажу, братця, того, що зажили тодѣ и я самъ та, здавалось, и всѣ! Зновъ та зновъ перегадуючи той часъ, я нѣякъ не

зберу ся зъ думками: вони насувають одна по одній, чѣпляють ся одна за одну, кублять ся въ головѣ, але все здаеть ся якоюсь манюю, нѣщо не пригадуеть ся выразно, якъ бы треба. Памятаю, такъ було и на-справжки, ще й тодѣ мы не бачили й не тямилн гараздѣ, що дѣяло ся передѣ очима. Але мабуть було тодѣ у насѣ щось, що мало вагу спинити лютѣсть навѣть нашого командира. Чи то втомило його те, що не здолавъ вѣнъ выдавити зъ насѣ анѣякого стогону, анѣчого, що хочь-бы трохи нагадувало, буцѣмъ мы заслабли у боротьбѣ зъ нимъ. Справдѣ, обѣзвись мы тодѣ хочь найбѣльшимъ бунтомъ, киньмось до його зъ голыми шабляками, — вѣнъ, здаеть ся, бувъ бы раднѣйшій, нѣжъ бачити передѣ собою таку холодну, величну нерухомѣсть цѣлого ескадрону, де певно були й найслабшого духа люде, — бачити вѣв мовь на-перекѣръ усѣмъ змаганямъ своимъ, саме тодѣ, коли самъ вѣнъ зворушивъ ся вже до останнього краю, коли знищивъ ся до того, що покликавъ на герць изъ собою — кого?... якнхсь москалѣвъ!...

Нѣ! Здаеть ся менѣ, пане командире, вы, хочь и пѣзно, а розчовпали тодѣ, що по-дурному вважали насѣ ввесь свѣй вѣкъ за якесь быдло, — второпали, що може й вамъ не пошпетило бы повчити ся въ сього быдла чести й лицарства!...

Е, братця! Багацько де-чому навчивъ ся за той одинъ часѣ. Зазнавъ и того дива: що може стати ся зъ чоловѣкомъ, — якъ може перекраяти, перевернути його за одну хвилину... И що навчае, якъ навчае, — Богъ святой

знае. Ввесь вѣкъ переживѣ чоловѣкъ, вважаючи себе за розумну людину, — ввесь вѣкъ думавъ и робивъ, якъ знавъ, и нѣколи не впадало йому на думку, що вѣнъ не гараздъ чинить, не гараздъ думае, — здавалось, не мавъ и глузду до того, щобъ розгледѣти праведну стежку. А прийде часъ, и — за приводомъ якої пригоди — несподѣвані думки посядуть безжурну голову, сполошать заколыхане серце, и хочъ не перероблять вони того чоловѣка, не покрасчае може вѣнъ зъ тыхъ думокъ, може ненавидѣти-ме и гнати ме ихъ геть вѣдь себе, — та скують вони йому руки, сцѣплять губы, выймутъ волю зъ чоловѣка та дадутъ спромогу правдѣ побити силу...

Такъ и тутъ. За хвилину ще командиръ передъ усѣмъ ескадрономъ безъ сорому й остраху катувавъ одного зъ насъ, ще лунавъ надъ головою выляскъ рукою по лицю, ще, дратуючи, озывалась зневажлива лайка... А се зъ-разу не чути та й не чути, — мовъ прибитый замовець командиръ. Мы й не стямилась гараздъ, мы ще ждали — вѣнъ кинеть ся зновъ скаженѣти, и, коли хочете, вже й бажали сього... Але по-троху и насъ почало розхолоджувати...

Дивимось: стоить тѣльки що битый москаль передъ фрунтомъ — командиръ не звелѣвъ йому, мабуть забувъсь, ити у стрѣй, — а командиръ вже не коло його... Вѣнъ вѣдѣхавъ уже на-бѣкъ и ставъ, схиливъ голову, думае щось, а притомлений кѣнь тежъ похнюпивсь увесь, журливо схиливши голову, наче и його опанували та прибили важкі думки...

Сонце весело смѣеть ся на небѣ, смѣеть ся по зеленому килиму майдану, середь квѣтчастыхъ стѣнъ гаю, смѣеть ся у сивыхъ кублахъ туману, щѣ постлавъ ся геть геть по степу за рѣкою, а жайворонокъ, мовь зачувши святу тишу, дзвенить високо, надъ самыми головами, своєю сръбною пѣнею. Боже прѣвый! Середь сього раю таке пекло такъ близько...

Такъ минуло кѣлька годинъ.

Зъ перегадомъ зновъ чуємо команду:

— Унтеръ второго зводу выходи!

— Мы такъ и нашорошились. Тихо, повагомъ выѣхавъ напередъ старый унтеръ и, спинившись передъ командиромъ, вѣддавъ йому честь. Бѣлый Георгіевскій хрестъ блищавъ у його на грудяхъ, а самъ вѣнь такъ и впявъ ся, неначе пронизувавъ очима командира.

— Чувъ старый! що се тутъ робить ся?

— Не можу знати, ваше высокоблагородіе.

— Брешешь! — такъ и скипѣвъ командиръ, весь тремтячи зъ великого гнѣву, — брешешь! — ажъ стогнавъ вѣнь сцѣпивши зубы, — ты красче другихъ знаешь усе, бо самъ ты тутъ поводитарь!... Та не минеть ся тобѣ! Памятай, тебе першого на судѣ згадаю... та й тутъ, та й тутъ! — и вѣнь кинувсь бувъ бити унтера.

— Погляньте попереду, ваше высокоблагородіе, на хрестъ! — спокѣйно та суворо спинивъ його унтеръ, показуючи собѣ на груди. — Вы не маєте права битись, а на судѣ —

то инше дѣло, тамъ уже красче й побалакаемо.

Думка така: не минеть ся намъ, та буде й вамъ, — на всѣхъ кары у царя стане.

Спокойный голосъ унтера мовь чарами придушивъ командира. Якъ замовлений зъ-разу посадивъ вѣнь коня, годъ вже й битись... Зновъ якась думка осяяла йому голову. Вѣнь ажъ махнувъ рукою та, зъ-легка зворухнувши гнузdeckкою, вѣдѣхавъ кѣлька крокѣвъ, не дивлячись нѣ на кого. Вѣнь ще дужче зблѣдъ, глибоко позападали очи, выявляючи видъ притомлений та змордований марне страченою боротьбою та непевностью. Пѣдѣшовши кѣлька крокѣвъ, вѣнь зъ несины пѣдвѣвъ очи на унтера, щѣ зѣставъ ся нерухомо стояти на мѣсци, и зновъ утопивъ ихъ кудысь у безкрае повѣтрѣе.

— Ну, — спытавъ вѣнь зъ-тиха, нѣяково осмѣхаючись, — хочъ скажи менѣ, старый, зъ чого й до чого воно се стало ся?

— Пригадайте, ваше высокоблагородіе, то й самі здорові знати-мете, — вѣдповѣвъ сей йому. — У чийй кишени брящать нашій крѣвній грошъ? Пригадайте ваші повсѣчасні бійки та лайки, а найгѣршь усього тѣ зневаги, те презирство, зъ котрыми вы завсе поглядали та поводитись зъ нами. Додайте сюды ще весь учорашній випадокъ, то не вже-жь и самі не второпаєте, зъ чого й до чого такъ стало ся, — якъ щѣ хочъ теперъ вы впевнили ся, щѣ передъ вами й пѣдъ вашою командою терпѣли важку муку такі-жь якъ и вы, пане, люде, а не якась быдло, за яке

вы доси вважали насъ. Така думка — се хула, пане! Ось схаменѣть ся, ваше высокоблагородіе! Мы забудемо свои грѣхи, а вы киньте вашѣ грѣхи та покайтесь, спокутуйте ихъ отутъ передъ усѣмъ ескадрономъ, то й житимемъ тихо, мирно та любо... бо справдѣ, ваше высокоблагородіе, намъ жаль и себе, жаль и васъ...

Старый унтеръ ажъ повеселѣйшавъ, кѣнчаючи сѣ останнѣ слова свои. Йому и не въ тямки було хочь-бы глянути на командира, якъ приймавъ вѣнъ таку його мову. Чуле, чисте серце його й не гадало, якъ привитає щирѣй його слова панъ командиръ.

— Ха, ха, ха! — зареготавсь командиръ, — бачь, дурный думаетъ справдѣ я послухаю його лукавой казанѣ. Хто вивчивъ тебе, стара собако, навчати свое начальство. Гараздѣ, що знаю теперъ першого бунтаря!..! Такъ що-жь, хлопцѣ? Здорово, чи нѣ? — ревнувъ вѣнъ на ескадронъ.

Хочь-бы якій дурный кѣнъ заирзавъ йому на вѣдповѣдъ, а тожь анѣ згуку.

— Ну, то щасливѣ!... до часу... до суду!... Побачимо, що вы пѣдъ кулями забалакаете... чи не помякшаете!... Такъ не хочете здоровкатись?

Зновъ нѣ телень.

— И не треба, ироды! — и вдаривши зъ усѣи силы коня, командиръ побѣгъ у-скачь геть вѣдъ насъ у городъ.

— Чи не зняти-бъ його теперъ зъ сѣдла кулею? — нахилившись до сусѣда, спытавъ одинъ москаль.

— Нѣ, не влучишь далеко, — вѣдповѣвъ той. — Та пострѣвай, се не втѣче... буде часъ, вѣддячимо...

Ще зъ годину постояли мы нерухомо на мѣсци. Кожного вже надто стурбували думки зъ-разу и про те, що було, и про те, що ще мало бути. По-троху про те подекуды почулась розмова.

— Погано, брате!

— Що й казати, справа кепска!

— Хочь бы вѣнъ де здохъ по дорозѣ!

— Бачь, чого замануло ся! Се й дурневи такъ не щастить...

— Якъ те знати, чого не знаємо? Може...

— Сього, хлопче, нѣяка доля не вытягне!

— Не клопочись! до суду доживе!... Тебе першого икъ дѣдькови справить, — смѣявъ ся хтось зъ-заду.

— А все таки погано!

— Та певно, не гарно... А журити ся — не журись, нема чого!

Ой гопъ старый! не журись!

Та до мене пригорнись!

Тодѣ будешь журити ся,

Коли будешь женити ся...

затягъ вѣнъ веселон.

Зъ другого краю ескадрону, зачувши спѣвъ, выскочивъ зъ фрунту другій москаликъ и, у мить зскочивши зъ коня, пѣдтанцювавъ приспѣвуючи:

Тодѣ будешь журити ся,

А якъ будешь женити ся,

Та якъ будешь кулю брати,

До серденька пригортати...

Ой гоць! та помалу!

Та пошила штаны зъ валу, —

Якъ пошила, такъ надѣла,

Кажуть люде, що до дѣла...

— Гей, хлопцѣ, не пустуйте! — гримнувъ на ихъ унтеръ, — ходѣмо красче до дому!

— Се-бѣ то у казармы? Ну, та нехай вже по вашому буде, тѣльки-жѣ попереду, братця, треба-бѣ до шинку завернути — командирскій могоричѣ вышити...

— Згода! згода! Якъ бы то не треба? не въ помыѣ-жѣ выливати командирску ласку! Заѣдѣмо, выпѣємо на останне, та й у казармы!

И подались.

Оповѣдавши се, Тарасъ на хвилину замовкъ, замысленый та зажуреный своими згадками.

— Скажи-жѣ на милость, — спытавъ його тодѣ табашникъ Андрѣй Неминущій, що дуже чильно слухавъ оповѣданя Тараса, — якимъ же ты побытомъ вийшовъ зъ сѣби рахубы цѣлѣсѣнькѣй, та балакаєшь теперь зъ нами, а не телѣпаєшь ся десь на шибеници, або не шукаєшь пѣдъ землею золота?

— Насъ тодѣ не судили.

— Дивно щось, и не розберу.

— Справдѣ дивно. Дивно тобѣ, дивно й менѣ, а про те воно такъ, — не судили... Прийшли мы тодѣ у казармы вже трохи пѣдъ чаркою. И не те, щобъ було дуже страшно, або що, нѣ, навѣтъ якѣсь дурнѣй веселошѣ на-

пали, — такъ собѣ жартуємо та таке-сяке ба-зѣкаємо, а все-жь таки часомъ сумно стане, смутокъ обгорне. Ажь се вже надъ вечѣръ облетѣла казарму звѣстка, що командиръ — вмеръ.

— Якъ то вмеръ? — ажъ пѣдсочивъ Андрѣй, — отруили?!

— Нѣякъ було-бъ, та на се й не важи-лись, а мабутъ або самъ отруивсь, або зъ сер-ця та зъ переляку загинувъ. Сполошилась ка-зарма, одинъ до одного бѣгає, розпытує, и ра-дѣють та ще не ймутъ вѣры, боять ся, може ще брешуть... А вышло на правду, знайшли, зъ кого чутка пѣйшла, — командирскій ден-щикъ — отъ-що вѣнъ намъ оповѣвъ:

„Приѣхавъ — каже — командиръ до дому страшно хмурый, — прямо, не пѣдсту-пай! Обѣдати не схотѣвъ, просто пѣйшовъ у свою хату, та й зачинивсь. Мы вже всѣ мов-чимо, кожне забило ся у свѣй кутокъ, ввесь дѣмъ на-вщипнячки ходить. Коли се перего-домъ, година чи й бѣльше, чую: гукає на ме-не: Запрягай конѣ! А вѣнъ що-дня у лѣсѣ по-лювати ѣздивъ. Нема що робити, запрѣгъ. Сѣвъ вѣнъ, повѣхали. Ъду я та дивую ся, знати його халецу... Було, якъ везу, то коли не лає, такъ въ спину бѣє, а то-жь хочъ-бы разъ... Я ще радѣю, тѣльки й страшно, абы-бъ не здумавъ прогаяного нагонити... Вже у лѣсѣ уѣхали, вже бѣ и стати часъ, — мовчить, нѣчого не каже. Думаю собѣ: мабутъ спить... Чи буди-ти-жь, чи нѣ? Треба мабутъ, щобъ гѣрше не розсердивъ ся.. Обернувсь трошки, дивлюсь, — вѣнъ и очи заплющивъ. Ваше высокоблагоро-

діє! — кажу — вставайте! Мовчить. Я в друге дужче, — не чує. Торкнути-бъ рукою, то ще бити-ме. Хай тобѣ бѣсь! — думаю. Хотѣвъ уже далѣ поганяти, та придививсь — щось вѣнъ непевно вызирає. Моторошно менѣ стало... Торкнувъ його мовъ знехотя рукою. а вѣ його й руки холоднѣ... Я якъ галасну! — а тутъ ще на мѣй галасъ якъ пѣдѣйметъ ся гаспидеке гайвороня! якъ пѣдѣйме влекѣтъ!... У лѣсѣ темно, а я мерця везу... Такій мене острахъ узявъ, ажъ волося сторчѣ вѣ гору стало! Скочивъ я скорѣйш на козлы, та бѣю, жену конѣ, не счувъ ся, якъ и до дому прибѣгъ...”

— Ну, — спытавъ зновъ Андрѣй, — що-жь зѣ того, що вѣнъ умеръ, а ты-жь якъ зѣ-пѣдъ суду выпручавъ ся?

— А звѣсно, якъ умеръ, — жалѣти ся нѣкому було, а друге, начальство само заховало, абы до старшихъ не дѣйшло...

— Щастье-жь твое! — засмѣявъ ся Андрѣй, — легенько минуло ся! А щѣ бѣ же ты думавъ, якъ бы у судѣ потягли? Скалѣчивъ бы житя зѣ дуросѣ, ще може-бѣ и вбили... Добру-бѣ выгравъ тодѣ справу...

Довго мовчавъ Тарасъ. Выкликанѣ розмовою вѣ головѣ його розмаитѣ власнѣ пытаня не давали йому вѣдповѣдати Андрѣєви зѣразу. Тѣльки згодомъ почавъ вѣнъ вѣдказувати, зѣ-початку повагомъ, мовъ думаючи надъ кожnymъ словомъ, де далѣ, все гарячѣйше та палѣйше, зворушений глибокимъ почутьемъ:

— Нехай пропавъ бы, нехай бы и вбили, и потягли на шибеницю чи пѣдъ кулѣ, що-жь

зъ того? Ехъ, брате Андрѣю! хиба жити, абы жити? хиба веселе житя за шматокъ хлѣба тягти на плечахъ безмѣрну вагу, яку-бъ не здумали накласти на тебе и ще терпѣти все, що бъ не выгадавъ хтось, хто зна хто? — знати и бачити, що нѣкому не впаде й на думку спытати ся въ тебе, чи згода-жь твоя слухати чинхъ чужихъ примхъ?.. Чи не красче-жь було-бъ не лѣзти самому у пастку, а хочъ такъ, хочъ сякъ боронити себе? Може скажешь: не заборонишь однаково, ще скорѣйше загинешь... Хай и такъ! А хиба не женуть насъ на вѣйну якъ баранѣвъ? хиба не гинемо мы тамъ безъ лѣку й безъ дяки? Аже женуть насъ туды и йдемо мы на смерть слухнянѣй й покѣрнѣй! Хиба й тутъ не женуть насъ, куды схочуть, и въ завѣрюху и въ дощъ, коли добрый господарь собаки не выжене зъ сѣней? Хиба-жь не мремо мы середъ такихъ обставинъ, якъ мухи? То чи не красче-жь самому, хочъ уже знаючи за-для чого, глянути въ очи смерти, такъ своею волею, такъ за свое-жь дѣло, за свою честь та волю турбуючись?.. Нѣ, брате! хочъ разъ за все житя треба насмѣти, щобъ знати за себе, що не за все продаси ты себе, и не все можно купити въ тебе!...

Тарасъ замовкъ.

— Чи ще довго вы тутъ сидѣти-мете? — сказавъ увѣходячи у хату сторожь, позвѣхаючи та постукуючи заходѣлыми ногами. — Отсе

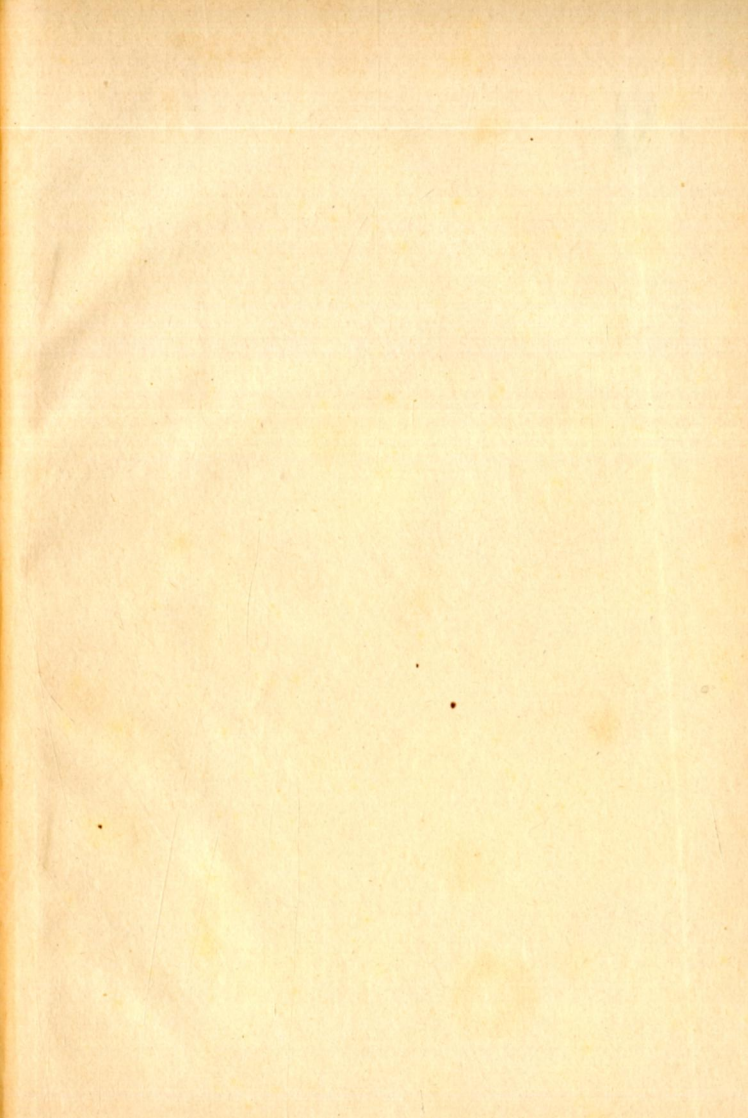

йшовъ у хату погрѣтись, думка така: чи не засну хочь трохи? — таеъ сидить же начальство... не можно.

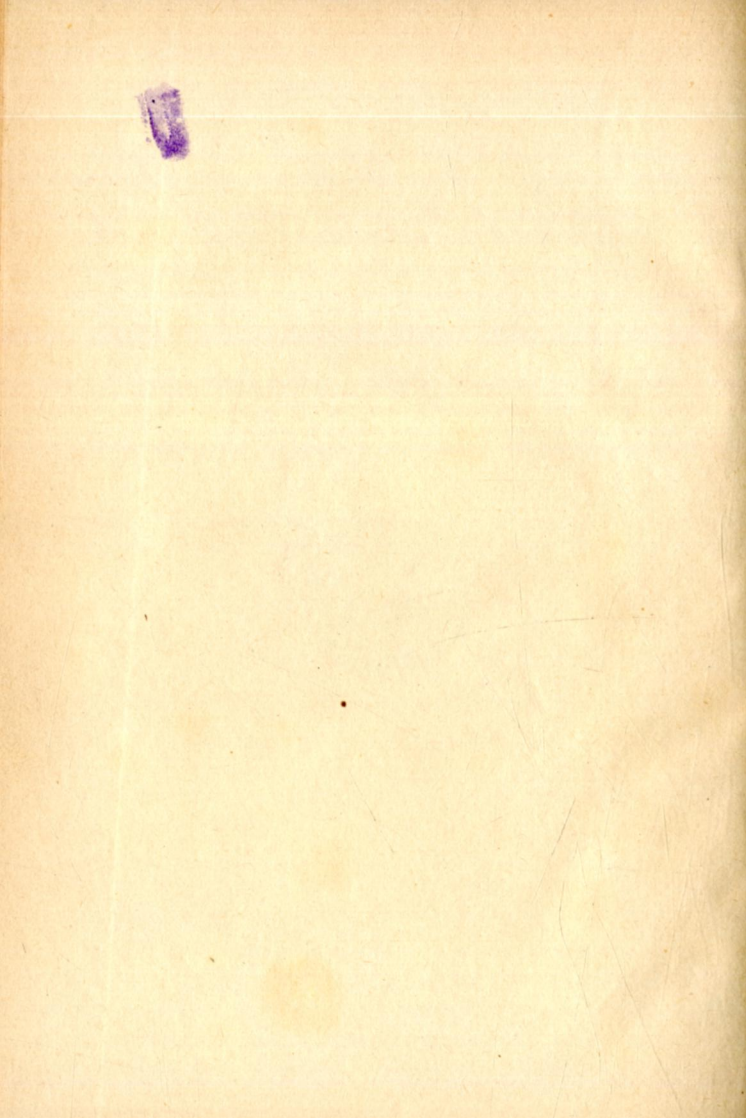
— А справдѣ, — сказавъ встаючи Тарасъ, — вже мабуть пѣзно... Ще добре, що завтра празникъ...

H-112252

91

89-093